

Evžen Oněgin

autor alexandr sergejevič puškin
překlad jaroslav janovský, milan dvořák
úprava textu a režie jan mikulášek
dramaturgie ilona smejkalová
výprava marek cpin
hudba jan mikulášek

osoby a obsazení
evžen oněgin tomáš dastlík
vladimír lenský lukáš melník
taťána tereza vilišová
olga sylvie krupanská
larina kateřina krejčí
zarjecký jan vlas
generál přemysl bureš
guillot tomáš krejčí

premiéra 5. října 2007

Nikde nenajdete poezii,
jestliže ji nenosíte v sobě.
Alexandr Sergejevič Puškin

Neobyčejné osudy neobyčejného muže

Alexandr Sergejevič Puškin se narodil 6. června 1799 v Moskvě.

Malé historické intermezzo č. 1

Přelom století... Skončila slavná epocha carevny Kateřiny Veliké, ona „gigantická a smělá epopej ve svém úmyslu, vznešená a odvážná svou konstrukcí, obširná a plná svým plánem, skvělá a velkolepá svým složením“, jak ji nazve později kritik Bělinskij. Za kateřinského věku zavál v Rusku zas poprvé od časů cara Petra Velikého víchr revolučních západních myšlenek. Krátké období Kateřinina syna cara Pavla (zardoušeného krátce po nástupu na trůn) představovalo zřejmou reakci, a od nového cara, mladého Alexandra Pavloviče, očekávalo Rusko řadu nových reforem. Jenže carské sliby se rozplývaly v přívalu událostí. Ruská vojska se účastnila obranných válek proti Napoleonovi a francouzská orlice začala nebezpečně pronikat až do Moskvy...

Slavný africký pradědeček a nepraktičtí rodičové

Puškinovo dětství tak probíhalo ve vzrušených časech válek a nových nadějí. Byl potomkem starobylého šlechtického rodu, v jeho žilách dokonce kolovala krev slavného „mouřenína cara Petra Velikého“. Matka byla totiž vnučkou Ibrahima Hannibala, syna domnělého habešského panovníka. (Jako chlapec byl zavlčen do Cařihradu, kde ho vykoupil ruský vyslanec a přivezl darem carovi. Petr Veliký ho pak dal nejen pokřtít, ale také mu umožnil vzdělání v Paříži, takže Hannibal nakonec dosáhl vysokých hodností v carově družině jakožto vojenský inženýr.) Proto se v Puškinově povaze i podobě odrážela směs vlastností získaná sloučením neslučitelných ruských a hamitských genů. Melancholie a vášnivost. Vytrvalost a energie vydávaná v nejvyšších obrátkách. Bystrost a hloubavost. Vášeň pro knihy vystupňovaná až v obžerství jakýmkoliv potištěným papírem.

Možná tedy kudrnatý chlapec nezdědil po matce její příslovečnou krásu, ale zato se v něm skutečně ozýval prudký temperament obou pradědečků (ruský praděd za ubití ženy skončil v žaláři!), doplňovaný bezstarostností i sršivým vtípem.

Když se Alexandr narodil, majetek jejich rodu už nezadržitelně chátral. Rodiče se o výchovu dětí příliš nestarali, otec, důstojník ve výslužbě, se oddával veselým zábavám a zajímal se jen o to, kde by se mohl blýsknout brilantní znalostí francouzského jazyka a klasické literatury. Hmotné starosti a otcovské povinnosti ho rozčilovaly a neskutečně vyváděly z míry. Matka, povrchní a exaltovaná krasavice, dáma „velkého světa“, zanedbávala rodinu a domácnost podobně jako všechny její přítelkyně. V domě byl prý věčný nepořádek, chaos a soustředit se na výchovu dětí bylo pro rodiče příliš složité. Velmi nadaný a přemýšlivý chlapec tak vyrůstal v závětří babiččina vyprávění i otcovy knihovny, ponecháván co nejvíc sám sobě.

Díky nevolnické chůvě Arině Rodionovně, babičce a služebnictvu se naučil rovněž dobře rusky (příslušníci ruské šlechty mezi sebou totiž výhradně hovořili francouzsky) a vstřebal do sebe i ducha ruských lidových písní a pohádek. Také to v něm posilovalo pocit cizoty a osamění ve vlastním prostředí, který se pak ještě vystupňoval v době studií na lyceu v Carském Sele, tehdy čerstvě založeném pro děti z vyšších kruhů, kde se stal žákem roku 1811.

Úspěšné studium uprostřed převratné doby

Na svoji dobu to byla výjimečná škola a studenti se tu dozvídali víc, než bylo samotnému carovi, ochránci lycea, milé. Tady se Alexandr setkal a spřátelil se svobodomyšlnými a pokrokovými profesory a jejich šlechtickými žáky – budoucími děkabristy.

Evropa se v té době otřásala vskutku převratnými událostmi: Napoleonovo tažení do Ruska! Požár Moskvy! Bitva u Lipska! Vídeňský kongres! Napoleonův návrat z Elby! Bitva u Waterloo! Všechny tyto události mladého Alexandra Sergejeviče nesmírně vzrušovaly a mnohé z těchto dojmů se odrazily v jeho prvním literárním pokusu, básni *Vzpomínky v Carském Sele*.

Básnit začal ovšem dávno předtím. Už od svých osmi let prý skládal francouzsky a potom rusky verše, epigramy a veselo hry. Jeho štiplavé hříčky na profesory a spolužáky prý byly postrachem školy. Měl sice v lyceu výjimečné postavení, ale teprve vystoupení se „Vzpomínkami“ při veřejné zkoušce na samém počátku roku 1815 přineslo Puškinovi opravdové uznání. Jeden

z nejslavnějších básníků té doby, Děřžavin, uznávaná hlava ruské literatury, pozdravil v Alexandru Sergejevičovi svého nástupce a prorokoval mu velkou budoucnost (rok nato skutečně Děřžavin zemřel a místo „největšího básníka“ se uvolnilo...).

Malé historické intermezzo č. 2

Vlastenecká válka proti Napoleonovi získala caru Alexandrovi neobyčejnou popularitu. Celá Evropa jej oslavovala jako vítěze nad francouzským tyranem, a tak není divu, že i mladý Puškin cara bezvýhradně miloval. Jenže válka skončila a všichni vystřízlivěli. Car sice slíboval reformy, ale s jejich nastolením najednou otálel. A že v Rusku bylo co reformovat! Starý feudální řád dával všechnu moc neomezeně agresivním feudálům a církvi. Touha po nápravě neudržitelného řádu sílíla, car už nedokázal udržet Rusko hermeticky izolované, v napoleonských válkách totiž přišlo hodně důstojníků do jiných zemí a mohlo srovnávat svoji vlast s vyspělejší cizinou. A tak začaly vznikat tajné revoluční buňky. Jenže, jak změnit Rusko?

Nadějná, ale krátká ministerská kariéra

V Carském Sele byla také posádka pluku. Studenti se pravidelně scházeli s vojáky, a to nejenom k bujarým večírkům. Puškin se tu dokonce seznámil s celoživotním přítelem, důstojníkem Čaadajevem, pozdějším autorem Filozofických listů. A tak v červnu 1817 opouštěl Puškin školu jako jiný člověk.

Po maturitě (maturoval chvalitebně z ruštiny, výborně z tance a šermu!), v červnu 1817, vstoupil do služeb ministerstva zahraničních věcí v Petrohradě. Otevírala se před ním skvělá kariéra. Mladý, nadaný a bystrý – díky svému básnickému talentu i společenskému vystupování na sebe rázem strhl pozornost celé společnosti. Potřeboval si vynahradiť to, o co jej studia připravila, a naplno se vrhá do víru společenského života, účastní se pitek s literárními přáteli i celonočních orgií s herečkami, srší na všechny strany geniálními vtípky, plnými hrstmi rozhazuje své verše erotické i politické. A snad i právě proto nemůže uniknout všetečným pohledům carské policie.

Roku 1820 dopsal poému *Ruslan a Ludmila*, kterou začal již za svých studií v lyceu. Tato pohádka prý překonala vše, co do té doby vzniklo. Mnohé jeho básně se nadále šířily pouze v opisech, cenzura by je nepřipustila. Svobodomyšlný buič nedbal

na své postavení a směle dál kritizoval cara. Právě pobouření pak vyvolala jeho báseň *Vesnice*. Ne, nešlo o okouzlený pohled na venkov, ale realistický popis bídy, nevolnictví, ubohosti a utrpení. (... *Než hrozná myšlenka jak mrak v duši se zvedá: vždyť na těch nivách kvetoucích, zde všude s bolem ten, kdo lidstvu dobro hledá, zří zhoubné temnoty i ohavnost a hřích...*)

A Puškin nepřestává. V ostrých a žahavých epigramech napadá cara i všemocného carského ministra, stvůru jdoucí přes mrtvoly, Arakčejeva. Je tedy nutné dát Rusku, a zejména Petrohradu, exemplární „výstrahu“.

Dlouhé vyhnanství

Pod záminkou, že nevhodně komentoval portrét francouzského královského vraha (ve Francii byl v kruhu své královské rodiny zavražděn velkovévoda z Berry), je Puškin okamžitě zbaven služby na ministerstvu a potrestán vyhoštěním do Jekatěrinosla-
vi. Původně měl být dokonce vyslán na Sibiř, ale na přímluvu petrohradského gubernátora mu byl krutý trest změněn.

Hned druhý den po příjezdu se nachladil a onemocněl. Na nějaký čas dostal „dovolenou“ a odjel se léčit na Krym a Kavkaz. Zavalily ho dojmy, jež jej – člověka vzrušovaného každou maličkostí až fyzicky – nepřestávaly vytrhovat a jítřit. Léčil se koupelemi v horkých pramenech, nabíjel se jako akumulátor novými podněty. Kouzelná příroda těchto krajin i tvorba romantických básníků, zvláště Byrona, ho inspirovaly k vytvoření poém *Kavkazský zajatec* či *Bachčisarajská fontána*.

Vrací se do „vyhnanství“, tentokrát do Kišiněva, kam byl přeložen. Pracuje v úřadu pro služby kolonistům, seznamuje se tu s mnohými členy revoluční „Jižní společnosti“. V nudném městě uprostřed besarabských stepí, na periférii ruské kultury bez divadel a časopisů, provokuje okolí: odmítne se vystěhovat z domu polozříceného zemětřesením, kde pak každé ráno okázale vysedává nahý na gauči, střílí do zdi a pěstí si své předlouhé nehty. Účastní se karetních večírků a hodně pije, po čase je ale Kišiněvem unuděn natolik, že píše svým přátelům do Petrohradu zoufalé a depresivní dopisy.

Roku 1823 je tedy díky intervencím přátel služebně přidělen do Oděsy. Ze začátku je v ní nadměru spokojen, hltá italskou operu, francouzské restaurace a cizojazyčné časopisy, inspirovan orientální exotikou pracuje na *Bachčisarajské fontáně*, začíná pracovat na *Cikánech* i na první hlavě *Oněgina*. Zdá se, že konečně přichází šťastnější a konsolidovanější období

básníkovu života. Jenomže nového šéfa Voroncova Puškin svým sebevědomím neuvěřitelně dráždí. Když si pak lehkomyšlný poeta začne románek s Voroncovou ženou, rozhodne se zuřící Voroncov Puškina vystrnadit. Posílá na něj do Petrohradu stížnosti a denunce a nakonec mu znamenitě poslouží Puškinův „ateistický dopis“, zadržený městskou policií.

Opět doma u „milujícího tatínka“

Car se rozhodne nepoučitelného básníka zbavit definitivně ministerské služby a neprodleně jej internuje pod otevřený dohled policie, církve a rodiny do otcovy vesnice v Michajlovském, na odlehlý statek v severozápadním Rusku.

Setkání s rodinou není příjemné. Naštvaný otec mu vyčítá ateismus, dokonce aktivně a ochotně slibuje úřadům, že bude prohlížet synovy dopisy. Po čase ale rezignuje, odjíždí do Petrohradu a nechá Alexandra Sergejeviče samotného se starou chůvou. Kupodivu to básníkovi nečekaně prospívá. Čte a píše, ale také cvičí, otužuje se a dbá o svoji fyzickou kondici. Studuje lidové zvyky a písně, s ostatními sousedy se sice nestýká, ale oblíbí si rodinu statkářky Osipové v Trigorském (ta má dvě dcery, které mu slouží jako inspirace při psaní Oněgina). Studuje „Dějiny ruského státu“, čte Shakespeara.

Tady, v zapadlé vesnici na úplné samotě pod policejním dohledem, dokončuje poému *Cikáni* (hrdina uniká z civilizace mezi cikány, vydobývá si tu svobodu, jež má i své nepřekročitelné zákony – z čehož plyne fatální závěr, že absolutní svoboda neexistuje), historickou tragédií *Boris Godunov* (jasná alegorie na současného cara a jeho rodinu) a část románu *Evžen Oněgin*.

Třináctého prosince 1825 zemřel car Alexandr I. Celé Rusko žilo ve zmatcích. Puškin se o carově skonu dozvěděl o deset dní později, a protože byl na carovi skutečně osobně závislý, rozhodl se neprodleně odjet do Petrohradu. Vydal se rozloučit s přáteli v Trigorském, jenže zničehonic mu přes cestu přeběhl zajíc, a na zpáteční cestě dokonce druhý. Sluha, který s ním měl jet, náhle onemocněl, a sotva sehnal jiného a konečně vyjeli, potkali popa, který se šel rozloučit „se statkářem“.

Puškin, celý život neuvěřitelně pověřčivý, se těmito „neblahými znameními“ nechal odradit a vrátil se raději domů. V tu chvíli netušil, že v podstatě ušel jisté smrti – v Petrohradě se totiž chtěl nejprveavit k příteli Rylejevovi, u kterého se ten-
týž večer konala noční porada děkabristů. Druhý den ráno (26. 12.) by se – zřejmě – s přáteli vydal na Senátní náměstí...

Malé historické intermezzo č. 3

Děkabristé byli důstojníci petrohradských pluků usilující o změnu režimu v Rusku z despotismu na konstituční formu vlády. Šlo především o účastníky Vlastenecké války roku 1812 a byli sdruženi v organizacích Svaz spásy, Svaz štěstí či v Jižním a Severním spolku děkabristů. Jejich programem bylo zrušení nevolnictví a ustavení republiky nebo konstituční monarchie s federativním uspořádáním. Dne 26. prosince 1825 (odtud jejich název – prosinec je rusky děkabr) se shromáždili na petrohradském Senátním náměstí a požadovali po senátu, aby soubhlasil se změnou státního zřízení. Povstání (i vinou špatné organizace a zmatků – např. sněhem ucpaná pistole, kterou měl být sestřelen z koně nový, triumfující car) bylo potlačeno a jeho vůdcové oběšeni, ostatní posláni do vyhnanství na Sibiř. Oběťmi represí se též stalo více než 3000 vojáků. Šlo o první ozbrojené vystoupení revolucionářů v Rusku, jež výrazně ovlivnilo rozmach další revoluční vlny v zemi.

Nečekaná přízeň mladého báťušky cara

Po porážce povstání byla popravena či internována téměř celá intelektuální elita Ruska, vesměs šlo o Puškinovy důvěrné přátele, často i spolužáky z lycea. Básník utrpěl svůj největší životní šok. Chaoticky začal pálit rukopisy. Jeho jméno ovšem nebylo na seznamu spiklenců a vláda proti němu vyšetřování nezahájila. Ba co víc – v září 1826 uděluje nový, devětadvacetiletý car Mikuláš I. básníkovi nečekaně milost a povolává jej do Moskvy. Puškin je dokonale zmaten, car se k němu chová víc než přátelsky a oznamuje mu, že jej chce dokonce zbavit trapné cenzury, od nynějška bude totiž on sám jeho hlavním cenzorem. Naivní Puškin carovi začne věřit, neboť netuší, že celý plán vymyslel náčelník tajné policie hrabě Benkendorf a že se tak, chtě nechtě, stal nástrojem k propagaci carské ideologie.

Začíná podivná hra na kočku a na myš. Puškin postupně ze svého obdivu k carovi střízlívá, je mu totiž zamítnuto vydání *Borise Godunova* i zakázána tvorba vlastních novin. Vracejí se deprese a těžká psychická kocovina. Na jedné straně cítí vzrůstající nespokojenost cara, na druhé se jen těžko smiřuje s nedůvěrou svých přátel. Často se opijí, navštěvuje laciné putyky a nevěstince, nemůže se soustředit na práci, tajná policie jej stále sleduje. Několikrát se snaží utéci na vesnici, nakonec dostává povolení přestěhovat se na delší dobu do milovaného Petrohradu. Když konečně vydá dílo, za kterým si stojí,

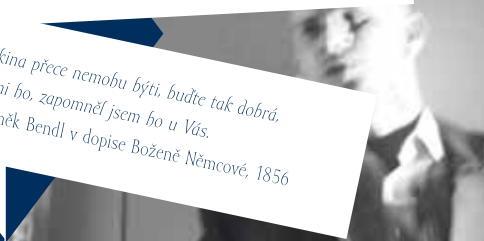
Puškin je zjev mimořádný a snad vůbec jedinečný projev ruského ducha: je to ruský člověk na takovém stupni vývoje, k jakému možná dospěje za dvě stě let. V tomto člověku se zrcadlí ruská přirozenost, ruská povaha v takové čistotě, v takové ryzí kráse, v jakém se zrcadlí krajina na vypouklém povrchu čocky. Nikolaj Vasiljevič Gogol, 1834

Chtěl bych, aby se vám objevil Oněgin nejen jako typický hrdina ponapoleonského samoděržaví, ale také jako jeden z těch, jimž dodnes ještě francouzský cafard, anglický spleen, ruská chandra i česká otrava vadí v rozpoznání lidské pravdy a v otevřeném vyznání citového života. Emil František Burian v úvodu ke hře „Evžen Oněgin“

Když miluji, není nic jiného.
Alexandr Sergejevič Puškin

Existují city, které nelze vyslovit jinak než mlčením.
Alexandr Sergejevič Puškin

Bez Puškina přece nemohu býti, buďte tak dobrá, pošlete mi ho, zapomněl jsem ho u Vás.
Václav Čeněk Bendl v dopise Boženě Němcové, 1856

Jak hnusný je náš věk! A ve všech jeho podobách je člověk tyran, zrádce nebo vězeň.
Alexandr Sergejevič Puškin

Láskou se zvedám i padám k zemi.
Alexandr Sergejevič Puškin

Nebudu mluvit o velikosti té ztráty. Pro mne je to ztráta největší. Zároveň s ním zemřel celý můj život, celé moje potěšení. Světlé chvíle mého života byly ty, v nichž jsem tvořil. A když jsem tvořil, viděl jsem před sebou jenom Puškina... Nic jsem nepodnikal, nepsal bez jeho rady. Za všechno, co mám dobrého, vděčím jemu. Co bude s mou prací? Co s mým životem?
Nikolaj Vasiljevič Gogol, 1837

poému *Poltava*, kritici jej rozcupují, neboť po *Bachčisaražské fontáně* nechtějí od Puškina číst nic tak jiného, tak divného... Je mu povolena výprava s armádou na jih. Po čase se vrací, známky duševní nevyrovnanosti se ale stále prohlubují.

Zamilovaný i nešťastný boldinský podzim

Roku 1829 se Puškin seznamuje s Natálií Nikolajevnou Gončarovovou. Je jí naprosto okouzlen, tahle šestnáctiletá, rozumem i majetkem nepříliš obdařená dívenka je totiž nejosnovnější krasavici Petrohradu. Požádá ji o ruku, a Natáliini rodiče – choro-myslný otec i omezená, hysterická matka – nepříliš nadšeně souhlasí.

Před svatbou Puškin odjíždí do vesnice Boldino, aby tam uspořádal své materiální záležitosti. Rychle se šířící epidemie cholery a přísná karanténa jej ale na venkově nedobrovolně uvěznily. Boldinský podzim byl možná nejinspirativnějším obdobím Puškinovým, skutečnost je ovšem prozaičtější, stačí jen pozorně číst Puškinovy dopisy. Zuřivost, zoufalost a beznaděj, to vše je skryto mezi řádky. A přece najednou tvoří, dokončuje rozpracovaná díla a vymýšlí nová (*Skoupý rytíř, Mozart a Salieri, Hodo-kvas v době moru*), skládá asi třicet lyrických básní, vzniká i řada krátkých a lyrických statí. A hlavně – dokončuje Oněgina.

Do Moskvy se vrací koncem listopadu 1830, v únoru roku 1831 se žení. Pár měsíců nato se Puškinovi stěhují do Petrohradu a usazují se v Carském Sele. Car nařizuje, aby byl básníkovi vrácen úřad na ministerstvu, bylo mu vyměřeno služné 550 rublů ročně i zadán úkol připravit práci o Petru Velikém. I když se Alexandrův život na první pohled ustálil, duševní klid nepřicházel, krátce po sobě přišly na svět čtyři děti, a Puškin najednou zoufale pociťuje nedostatek osobního času i peněz.

Natálie – krásná a okouzlující favoritka

V té době se politické dusno v Rusku ještě víc vystupňovalo. Rostlo i napětí mezi Puškinem a jeho aristokratickým okolím. Hned po příjezdu novomanželů ke dvoru si všichni všimli Natálie Nikolajevny. Byla označována dokonce za první krasavici Ruska, stávala se centrem pozornosti, kamkoliv přišla. Puškin jí byl naprosto zastiňován. Stále méně a méně splňoval představy, jaké měla dvorská společnost o básníkovi. Už nebyl tak duchaplný a zábavný, cítil se ukřivděný a nepochopený.

Carovi se koketní Natálie líbila. Aby ji mohl vídat častěji u dvora, udělil básníkovi titul mladšího komořího, nejnižší dvorskou hodnost, kterou byli obvykle vyznamenáváni sotva devatenáctiletí šlechtičtí mladíci a která Puškina ponižovala a rozzuřovala. Zároveň mu ale tato funkce ukládala povinnost účastnit se i s chotí všech dvorních zábav a plesů, což car milerád využíval k neustálému dvoření se roztomilé Puškinově manželce. Puškin chřadne, neboť na život na vysoké noze nemá prostředky ani čas. Chce psát a psát a psát, a ne se, pořád dokola, zúčastňovat přihlouplých večírků.

V tomto období, i přes všechny nesnáze osobního i materiálního rázu, odjíždí na čas na Ural, po cestě zpátky se zastavuje v Boldinu a píše několik próz (*Bělkinovy povídky, Piková dáma, Kapitánská dcerka*) i historické práce (*Historie Pugačeva, Historie Petra I.*). Do Boldina se vrací i následujícího roku.

Puškinova tvorba najednou stále častěji odráží jeho zoufalý a zmítaný život. Postupně ojedinělejší a ojedinělejší lyrické básně se začínají zahlcovat pocity paniky, hrůzy a strachu ze smrti. Podrážděnost se střídá s ochablostí a únavou, jeho stav má mnoho katalyzátorů: cenzura kontroluje i básnickovy osobní dopisy. Puškinova materiální situace není příznivá, zadluženost je bezmezná, Puškin se vrhá na karty, ale naopak ještě více ztrácí a prohrává. Naprosto ponížen prosí cara o půjčku. Car ochotně uvolňuje značnou sumu peněz, vždyť básník je mu tak vydán na milost i nemilost. Puškinovi přátelé jsou oťřeseni.

Básnickovo chování začíná mít stále zjevnější rysy nervové choroby, maximální vyčerpání stupňuje jeho podezřívavost a hypochondrii. Cenzuruje i své deníky, hovory s nejbližšími přáteli. Vymůže si konečně vydávání vlastního časopisu, první sešity ovšem u čtenářů zcela propadnou. Literární obecenstvo o něj ztrácí zájem, tleská novému miláčkovvi, teatrálnímu pozérovi Benediktovovi. Puškin už je vlastně zajímá jen jako manžel Puškinové.

Souboj, který musel přijít

V této době se začíná ucházet o přízeň Puškinovy ženy francouzský emigrant Georges d'Anthés. Devatenáctiletý mladíček je adoptivním synem holandského velvyslance Heeckerena, který se rád obklopoval početnou suitou podivných týpků a homosexuálních prostitutů (bůhví, jaký vlastně byl vztah i mezi Georgesem a jeho milujícím „tatínkem“...). Dohady a klepy se ihned

donesly k Puškinovi. Ten zuřil – ve Francouzovi vlastně viděl svého úhlavního milostného soka (cara) a svým způsobem i celý Petrohrad. Když dostal anonymní dopis, jenž jej jmenoval velmistrem řádu paroháčů, uhodil na manželku. Přiznala se jen k flirtování, ne však k nevěře. Přesto Puškin vyzval d'Anthése na souboj. Poslední dobou básník často o soubojích mluvil, několikrát bezpředmětně i k souboji vyzýval – jako by v souboji viděl jediné řešení své beznadějně situace.

Velvyslanec se snažil situaci všemožnými způsoby zvrátit, za pomoci Puškinových přátel zorganizoval dokonce Georgesovu svatbu s Natáliinou sestrou Kateřinou. Puškin přesto odmítl ustoupit. Stále zaslepeněji a zuřivěji se hnal za pomstou, svým posledním cílem. „Vítězoslavně“ využil toho, že si d'Anthés dovolil pobavit Natálii dvojsmyslnou hříčkou, a poslal Heeckere-novi zlý, urážlivý dopis. Za staříka přišel odpovědět syn. Vyzval Alexandra na souboj.

Druhý den ráno vrazil Puškin náhodou na ulici do svého spolužáka Danzase. Tak se nebohý Danzas stal sekundantem v souboji, jenž byl domluven na týž den, v pět hodin odpoledne za Černou říčkou. Puškin odjel ještě domů, napsal dva dopisy, hrál si s dětmi a opravoval článek do novin. Ve čtyři hodiny ho čekal Danzas v cukrárně. Vydali se na místo za keři, chráněné před zvědavými pohledy kolemjdoucích. Střílet se mohlo libovolně, po pěti krocích k bariéře, kabátům odloženým do sněhu.

První vystřelil d'Anthés. Puškin padl a všichni se k němu rozeběhli. Básník je vztekle poslal zpátky na místo, vzepěl se na levé ruce a zamířil. Pak padl i d'Anthés. Puškin vyhodil pistolí vysoko do vzduchu a zasípěl „Bravo“, byl si jistý, že nenáviděného nepřítele zastřelil. Osud chtěl ale jinak, Francouze zachránil knoflík jeho uniformy, d'Anthés byl jen lehce škrábnut.

Puškin ovšem začal silně krváčet z podbřišku. Po převozu domů označili lékaři jeho stav za naprosto beznadějný. Vyděšené Natálii to ovšem Alexandr zatajil, v její přítomnosti přemáhal úporné, téměř zvířecí bolesti, vystupňované – když střepinky roztráštěné pánevní kosti pronikly do střev – do takové nesnesitelnosti, že se Puškin v noci pokusil o sebevraždu. U Puškinova lože se střídali přátelé, dům byl obležen zvědavými davy. Po přechodném zlepšení začínalo básníkovi ubývat sil. Ráno 29. ledna požeňnal ženě a dětem a přál si jediné – pár ostružin. Začal upadat do bezvědomí. Nastala krátká agónie.

Alexandr Sergejevič Puškin zemřel ve tři čtvrtě na tři odpoledne 29. ledna 1837 v Petrohradě.

Puškinův dopis ženě, rok po svatbě úryvek

Jestlípak víš, co se o mně povídá v sousedních guberniích? Moje zaměstnání se líčí takhle: Jak Puškin píše verše – má před sebou pořádnou láhev nejlepšího líkéro – hodí do sebe jednu sklenici, druhou, třetí – a už začne psát! To je sláva. Co se Tebe týče, sláva Tvé krásy došla už i k naší popově, která tvrdí, že Ty jsi sama krása, nejenom tvář, ale i figurou. Co chceš víc. Sbohem, líbám Vás a pozdravuji. Mluví Maša? Chodí? Co zoubky?

Nešňeruj se, prosím Tě, neseď se skrčenýma nohama a nepřátel se s hraběnkami, s nimiž se nemůžeš ukazovat na veřejnosti. Nežertuj, říkám Ti to vážně a znepokojeně. Na hory nejezdí – to není místo pro Tebe.

Směšný i krutý epilog

Petrohrad žil Puškinovou nečekanou smrtí. Ve třech dnech se prodalo 2000 výtisků vydání Oněgina. Po dva dny, kdy bylo básníkovo tělo vystaveno, se k rakvi cpali lidé, ustříhovali si vlasy na památku a rvali nitky z Puškinova obnošeného fraku.

V Puškinově domácnosti bylo shledáno pouhých třicet rublů. Veškeré dluhy, zhruba sto dvacet tisíc rublů, uhradil sám car, navíc poskytl vdově okamžitou podporu i příspěvek na výchovu dětí až do doby jejich dospělosti. Aby nebylo básníkova pohřbu zneužito k jakékoliv manifestaci, byla rakev tajně vynesena v noci z domu a zádušní mše, přístupná jen pro zvané, sloužena v jiném chrámu, než bylo oznámeno. Na poslední cestě tak Alexandra Sergejeviče doprovodili pouze jeho starý sluha, přítel a četnický kapitán. Byl pohřben za Svjatogorským klášterem, tak, jak si přál. Bez pořádného nekrologu, bez jediného seriózního posmrtného článku. A teprve roku 1847 smělo být v tisku zveřejněno, že padl v souboji.

Puškinův protivník d'Anthès byl zbaven vojenské hodnosti, šlechtického titulu a vyhoštěn do Francie. Stal se posléze zuřivým bonapartistou, a Napoleon III. jej dokonce jmenoval senátorem. Natálie žila nějaký čas na bratrově statku a o děti se staraly její sestry. Pak se vrátila do Petrohradu, vrhla se opět do víru společenského života a roku 1844 se znovu provdala. Car ji i nadále zahrnoval neobyčejnou přízní, dokonce šel za kmotra její dcerky. Puškina přežila o dvacet šest let.

Můj epitaf // Zde Puškin pohřben jest. Jak blázen ved si, / když slavil s láskami a s múzou námluvy, / dobrotu nedělal – a v hloubi duše přeci / byl dobrý člověk, pánbůh ví. Alexandr Sergejevič Puškin, 1815

Výběr z díla

Poémy, romány a dramata ve verších: *Ruslan a Ludmila* (Руслан и Людмила, 1817–1820) / *Kavkazský zajatec* (Кавказский пленник, 1821) / *Bratři loupežníci* (Братья-разбойники, 1821) / *Evžen Oněgin* (Евгений Онегин, 1823–1831) / *Bachčisarajská fontána* (Бахчисарайский фонтан, 1822–1823) / *Cikáni* (Цыгане, 1824) / *Boris Godunov* (Борис Годунов, 1825) / *Poltava* (Полтава, 1828) / *Kamenný host* (Каменный гость, 1830) / *Hodokvas v době toru* (Пир во время чумы, 1830) / *Měděný jezdec* (Медный всадник, 1833)

Puškinův dopis otci jeho soka, baronu L. Heeckerenovi, den před soubojem

Vážený pane barone!

Dovoľte, abych shrnul vše, co se stalo. Počinání Vašeho pana syna bylo již dávno známo a nemohlo mi být lhostejné. Spokojil jsem se s úlohou pozorovatele, připraven zasáhnout, až to uznám za vhodné. Z nesnadného postavení mě velmi šťastně vyvedla věc, která by mi v každé jiné chvíli byla nepřijemná: dostal jsem anonymní dopisy. Viděl jsem, že přišel čas, a využil toho. Ostatek víte: Nechal jsem Vašeho pana syna hrát tak ubohou úlohu, že se má žena, užaslá nad takovou zbabělostí a podlostí, nemohla ubránit smíchu a že citové vzplanutí, jež v ní snad tato velká a vznešená láska zanítala, ubaslo v nejchladnějším pohrdání a nejzaslouženějším odporu.

Musím podotknout, pane barone, že Vaše úloha v této věci nebyla zcela slušná. Vy, představitel korunované hlavy, jste otcovsky dělal dohazovače svému synovi. Zdá se, že veškeré jeho počínání jste řídil Vy. To asi Vy jste mu diktoval jalovosti, které vykládal, a nemožnosti, které si zamluvil psát. Vy jste číhal jak nestoudná bába po všech koutech na mou ženu, abyste jí vyprávěl o lásce svého nemanželského nebo tak řečeno nemanželského syna; a když onemocněl přijící a musel sedět doma, říkal

jste jí, že umírá láskou k ní, a hučel jste do ní, aby Vám ho vrátila.

Dobře chápete, pane barone, že po tom všem nemohu trpět, aby má rodina měla jakékoliv styky s rodinou Vaší. Jen s touto podmínkou jsem přistoupil na to, že nepodniknu nic s touto špinavou aférou a že Vám neudělám ostudu před naším dvorem, jak jsem mohl a zamýšlel. Nestojím o to, aby má žena nadále poslouchala Vaše otcovská nabádání. Nemohu strpět, aby si Váš pan syn po svém hanebném chování dovoľoval mluvit s mou ženou, tím méně pak, aby před ní vykládal sprosté vtipy a hrál oddaného a nešťastného milovníka, ačkoliv je jen lump a zbabělec. Jsem tedy nucen se na Vás obrátit se žádostí, abyste všem těm pletichám udělal konec, chcete-li se vyhnout novému skandálu, před nímž jistě necouvnu.

Mám čest být, vážený pane barone, Váš nejponiženější a nejposlušnější služebník, Alexandr Puškin. 27. ledna 1837

Povídky a dramata v próze: *Mouřenín Petra Velikého* (Арапъ Петра Великаго, 1826 – nedokončeno) / *Bělkinovy povídky* (Повести покойного Ивана Петровича Белкина, 1831) / *Dubrovský* (Дубровский, 1832–1833) / *Piková dáma* (Пиковая дама, 1833) / *Dějiny pugačevské vzpoury* (История Пугачева, 1834) / *Kapitánská dcera* (Капитанская дочка, 1835) / *Egyptské noci* (Египетские ночи, 1835)

Pohádky ve verších: *Pohádka o ropoví a jeho dělníku Baldovi* (Сказка о Попе и о работнике его Балде, 1831) / *Pohádka o caru Saltanovi* (Сказка о царе Салтане, 1831) / *Pohádka o zlatém kohoutkovi* (Сказка о золотом петушке, 1832) / *Pohádka o rybáři a rybce* (Сказка о рыбаке и рыбке, 1833) / *Pohádka o mrtvé princezně a sedmi bohatýrech* (Сказка о мертвой царевне и о семи богатырях, 1833)

Evžen Oněgin – slavný román ve verších

Kdy a jak vznikal

Jeden z nejslavnějších milostných příběhů všech dob vznikl od května 1823 do září 1830 (respektive do března 1833, kdy vyšel knižně). Skládá se z osmi hlav, uvedených jedním nebo několika motty z ruských či cizích autorů (Gribojedov, Petrarca, Byron, ...), a úryvků z Oněginovy cesty po Rusku. Původně „Oněginovy cesty“ tvořily osmou hlavu, později byly vyřazeny a k dílu jen volně připojeny. V roce 1830 spálil Puškin desátou hlavu, z níž se zachovaly jen šifrované útržky, o jejichž obsah se dodnes vedou spory. Prý v nich autor zachycoval politickou atmosféru v kruzích vojenské inteligence před děkabristickým povstáním.

Na rozdíl od většiny básnickových děl vznikl tento román opravdu neobvykle dlouho. Podle vlastního výpočtu prý Puškin pracoval na Evženu Oněginovi přesně 7 roků, 4 měsíce a 17 dní, úvod začal psát 9. května 1823 v Kišiněvě jako čtyřicetiletý mladík, ocitnuvší se na jihozápadním okraji Ruska sice z trestu, ovšem hýčkán jako největší básnická naděje nastupující generace, sdílející svobodomyšlné nálady i iluze svých přátel, budoucích děkabristů. Konec dokončil jako jednatřicetiletý muž, jenž měl už za sebou vyhnanství, otřes z porážky děkabristického povstání, trvalý policejní dohled, trapně ponižující pokusy o nalezení únosného soužití s carským režimem i počátky komplikovaného vztahu s Natálií Gončarovovou.

Výjimečný počín

Všechny tyto události se promítaly do Puškinova díla. Tím spíš, že ve dvacátých letech předminulého století procházela ruská literatura zásadní proměnou, odkláněla se od dosud převládajícího klasicismu a romantismu a stále ochotněji se otevírala snahám, které, později pod označením ruský realismus, založily její světovou slávu.

Pro Puškina to znamenalo vítanou příležitost vyzkoušet si talent i síly na soudobé látce. Proto také – v souladu se stěžejními požadavky realismu – kladl obzvlášť silný důraz na co nejuplnějši, nic nepřikrášlující ani nezastírající zachycení životní reality, zároveň se ale stále pokoušel o klasicistní eleganci, romantickou citovost i fantazijní rozlet. Sobě tím zajistil autoritu tvůrce, která vysoko ční nad jednotlivými literárními směry, školami i proudy, a svému románu tak vtiskl pečeť výjimečného počínu.

Princip zrcadla

Při psaní románu využil Puškin tzv. princip zrcadla, neboli zrcadlové kompozice (Oněgin–Lenský, Olga–Taťána, město–vesnice). Na jedné straně stojí hrdina, na druhé autor. Přibližují se k sobě, a zároveň vzdalují. Toto přibližování a vzdalování zachytilo i jisté rysy Puškinovy nevyrovnané osobnosti. Jakoby před námi existovali dva Puškinové – jeden harmonický, druhý tušící odvrácenou stranu člověka i světa. Je tu patrný i autobiografický základ, jenž se promítá do systému postav. Jedním z ústředních bodů v životě Puškinových hrdinů je také hledání klidu. Skrze hrdiny jsou na malé ploše zhuštěny podstatné problémy jedince a světa, Ruska a Evropy, romantismu a jeho různých podob... A právě demytizace romantismu ústí v realismus a ironii.

Experimentální ctižádosti Evžena Oněgina odpovídá i jeho tematická výstavba. Nejprve román nabízí roztěkaný sled úsměvně glosovaných momentek ze života petrohradského hejska. Poté přichází s malebně panoramatickým líčením ruského venkova a teprve po této obšírné expozici začíná rozvíjet své ústřední téma.

Při holém převyprávění děje působí onen posmutněle komorní příběh tří zmařených osudů poněkud strojeně a může vzbuzovat i jisté rozpaky. Jenomže Puškin ho podává plasticky, s věcností i osobní účastí, prokázal i mistrovství psychologické kresby, smysl pro výmluvný detail, dar citlivého vhledu do nitra postav i pronikavého vcítění do atmosféry chvíle, nálady a situace.

Všichni ti nešťastní mladí muži i ženy...

Největší předností románu je ustavičná přítomnost „chvíle a věčna“. I to mu propůjčuje přesvědčivost, mění jej v báseň o složitosti lidských bytostí, myšlenek i činů. Vezměme si, například, Lenského, čítankový typ naivního romantika horujícího pro vznešené ideály. Jenomže předčasná a násilná smrt poznamenává jeho nevyzrálou příděchem čehosi vážného, ukazuje ho z příznivějšího úhlu. Lenský tak nesmyslně umírá, aniž tuší, že jeho vyvolená je na hony vzdálena představě, kterou si o ní vytvořil.

Ještě mnohem víc než Lenský se zjednodušení vymykají další postavy. O nich i jejich vzájemných vztazích existuje množství statí, úvah i odborné literatury. Vždyť jen Taťanino odmítnutí Oněgina se vysvětluje mnoha rozličnými způsoby – jako akt ženské odplaty za někdejší nevyslyšené vyznání, podruhé jako ústup ke konvencím vyšší společnosti, jindy je zas za toto jednání chválena jako vzor manželské věrnosti. Konfrontace Oněgina a Taťány ve vrcholných pasážích románu spolu s neukončeností jejich osudů v díle dodnes vyvolávají vzrušené polemiky. Měla Taťána zůstat s manželem, nebo jít za hlasem srdce?

Taťána je spontánní a hrdá, ale přes všechnu snivost a nezkušenost stojí pevně na zemi. Vždyť pokud jde o její „ne“ na Oněginovo pozdní vzplanutí, i Puškin naznačuje několik možných důvodů. Ten nejzávažnější možná opravdu spočívá v tom, že prostě nemohla jinak, neměla-li se zpronevřit své osudové lásce na celý život a degradovat ji na obyčejný, hloupý flirt.

Román o lavičce, na které spolu nikdy neseděli

Milostný cit představuje u Puškina největší hodnotu. Známa ruská básnířka Marina Cvetajevová dokonce ostře polemizuje s označením Oněgina jako „románu zklamaných nadějí“ (Běllinskij) a tvrdí, že ona čte příběh jako „román o lavičce, na které spolu nikdy neseděli“, jako apoteóza vztahu jednou provždy krásného tím, že se neposkrvnil skutečným!!!

V takovém kontextu se pak ani hlavní rozháraný hrdina nejví jen jako nevyrovnaný a sebestředný individualista, ale možná také jako noblesní a velkorysý, duchaplný a okouzující účastník jedinečného milostného dramatu.

Evžen Oněgin má ještě jednoho protagonistu, a to samotného autora. Puškin totiž velmi často vstupuje do děje jako vševědoucí komentátor, který se nevyslovuje jenom k vyprávěnému ději a k aktérům, ale snad úplně ke všemu, co se mu připletlo

Taťanin dopis Oněginovi, pár týdnů po jeho návštěvě

*Píšu vám, a už jen to samo
je víc, než do slov mohu dát,
a jako vám i mně je známo,
že smíte mnou teď pohrdat.
A přece – snad mi bude přáno,
že spíše s vroucím soucitem
se k mému žalu skloníte.
Nikdy bych nebyla tak smělá
a nemusel by se můj cit
před vaším soudem hanbou rdít,
kdybych tu naději jen měla,
že byste se snad na pár chvil
jen občas u nás zastavil,
že slyšela bych vaše slova
a mohla bych pak nocí dnem
přemýšlet o tom jediném
a čekat, kdy vás potkám znova.
... Proč jenom navštívil jste nás?
Vás neznat, neznám utrpení.
V zapadlé vsi by běžel čas
(nic mocnějšího nad něj není),
mé sny by jednou v popel změnil.*

*Hlas touhy by v mém srdci ztichl
a nerval duši nezkušenou.
Pak stala bych se věrnou ženou
a ctnostnou matkou byla bych.
Ne, nechci s jiným život spojit,
na něho city vyplýtvat!
V úradku nebes přece stojí,
že z vyšší vůle mám být tvá.
Já celý život v sobě nesla
jistotu tohoto setkání.
Teď vím, že Bůh mi toho seslal,
kdo do smrti mě ochrání...
O tobě dávno sny mé byly,
tvůj zrak v nich zářil líbezně,
tvůj hlas mé nitro rozezněl,
byls neznámý, a přece už milý...
To nebyl sen, ten nežije!
Jen vešel jsi, byl se mnou amen.
Já, napůl mdloby, napůl plamen,
si v duchu řekla: Tady je!
Což nepřišel jsi tichým hlasem
mnohokrát dřív mě oslovit,
když ubožákům pomohla jsem*

*nebo když modlitbami zase
jsem duši chtěla vrátit klid?
A právě v takovéhle chvíli
nebyls to ty, můj tolik milý,
kdo zjevil se mi v noční tmě,
kdo sklonil se mi nad pelestí,
kdo šeptal slova lásky, štěstí
a vdechl naději i mně?
Jsi anděl strážný, věrný přítel,
anebo zrádný pokusitel?
Tak učiň přítrž pochybám.
Třeba se duše marně vzpíná,
bláhově hýčká planý klam!
A vůle osudu je jiná...
Ne, co se stalo, jen ať je!
Osud ti svěřím, tvou se stanu.
Úpěnlivě a slzavě
u tebe prosím o ochranu.
Končím! A bojím se to číst...
Strach a s ním stud mé hrdlo dává...
Jste-li však vy svou ctí si jist,
já svěřím se jí bez obavy...*

pod pero. Nakonec se na románu podílí jako jedna z vedlejších postav, dostává se tam dokonce jako jakýsi autorův dvojník a mluví pro situace, kdy Puškin považoval za důležité ozvat se svým jménem a mohl se tak blýsknout svým ostrovtipem, ironií a rozhledem a neepické partie Oněgina využít jako tribuny svých názorů na dění v soudobé ruské společnosti (samozřejmě, že si při tom vyřizoval účty i se svými nepřáteli, protivníky a kritiky).

Speciální oněginská strofa

A to jsme ještě nezmínili další Puškinův objev: speciální *oněginskou strofu*, skládající se ze čtrnácti, devíti, respektive osmislabičných veršů jambického spádu rýmovaných podle přísného pravidelného vzorce a zakončených zpravidla ostře aforisticky vyhoceným dvojverším (s výjimkou Taťanina a Evženova dopisu). První čtyřverší má střídavý rým, druhé sdružený, třetí obkrožený a poslední dvojverší opět sdružený. To je náročný i pružný útvar, který posiluje působivost a bezprostřednost celého díla.

Síla Evžena Oněgina nespočívá jen v jeho postavách a jeho obraze Ruska puškinovských časů, ale zejména v tom, jak jej autor napsal. Proto jej také ještě před vydáním sledovala se zájmem značná část autorových současníků, od čtyřicátých let devatenáctého století platil za možná nejvýznamnější dílo ruské literatury, za událost širšího a zásadnějšího mravně společenského významu, za podstatný vklad do ruského duchovního života a hledání.

Oněgin u nás

Prvním českým překladatelem Evžena Oněgina byl Václav Čeněk Bendl, jenž toto dílo přeložil do češtiny v roce 1860. Bendl byl v té době ve čtvrtém ročníku bohosloví. Dalšími překladateli byli Alois Václav Jung (1892), Jindřich Najman (1935), Josef Hora (1937), Jaroslav Janovský (1955), Olga Mašková (1966), Milan Dvořák (1999).

V roce 1937 byl Evžen Oněgin poprvé uveden na české divadelní scéně. S použitím překladu P. Kříčky a J. Hory vytvořil jeho jevištní podobu E. F. Burian. Kromě Burianovy scénické adaptace se nejčastěji uvádí i adaptace Jaroslava Janovského, z níž vychází také naše úprava (doplněná o pasáže z nejnovějšího českého překladu Milana Dvořáka).

Při tvorbě tohoto programu jsem čerpala mj. z těchto pramenů: „Román o lavičce, na které spolu nikdy neseseděli“ (Jiří Honzík, předmluva k Evženu Oněginovi, 1999), „Putování z Petrohradu do Moskvy“ (Antonín Brousek, „Arion, výbor z lyriky“, 1965) a ruské internetové materiály publikované na stránce <http://pushkin.niv.ru/>. Ilona Smejkalová

inspice **jarmila paulerová** / nápověda **jiřina čížková** / rekvizity **tereza dubová** / garderoba **lenka králová** / vlásenky **iveta batfalská** / světla **ondřej coufal** / zvuk **michael cisovský** / šéf výroby **bedřich losovský** / jevištní mistr **pavel johančík** / propagační výtvarník **lukáš král** / technika **michal weber, filip kapusta, martin kmec, Jiří zahuta**

program vydala divadelní společnost petra bezruče, s.r.o., ke druhé premiéře sezóny 2007-2008 / autorská práva k představení zastupuje agentura dília, divadelní a literární agentura, krátkého 1, 190 00 praha 9 / textová část programu **ilona smejkalová** / fotografie **petr hrubeš, tomáš ruta** / grafický návrh plakátu a programu **kateřina wewiorová** / vytiskl proprint, s.r.o., český těšín

divadlo petra bezruče provozuje divadelní společnost petra bezruče / ředitel **jiří krejčí** / manažer **tomáš suchánek** / dramaturg **ilona smejkalová** / divadlo je provozováno za finanční podpory statutárního města ostrava

Mikuláškin dopis zajícovi, dva dny před premiérou

Traduje se, že když se Puškin vydal vstříc povstání děkabristů, přeběhl mu přes cestu zajíc a pověřivý Rus si toto zajícovo gesto vyložil jako zlé znamení a dal příkaz vrátit se domů.

Díky tomu se vyhnul jistému doživotnímu vězení či šibenici.

Já tedy píši Vám, drahý neznámý zajíci, a už jen to samo je víc, než do slov mohu dát. Kdo jste, skrytý hrdino? Kde naleznu Váš hrob? Proč Váš portrét doposud nezdobí všechny učebnice světové literatury? Ať již byl Váš čin vědomý, či náhodný, uchránil jste básníka před smrtí a světu jste tak zachoval jeho skvostné dílo. Riskoval jste svou hlavu, aby hlavy románu Evžen Oněgin mohly být dokončeny. Za to Vám vyslovuji upřímný dík.

Dovoľte tedy, abych oslavil Vaše hrdinství a vyhlásil 5. říjen, den naší premiéry, Mezinárodním dnem zajíců.